

כל דבר שהוא משום שבות לא גזרו עליו בין השמשות

הגמרא בעירובין לב, ב מבאזה את שיטת רבי: "ורבי היא דאמר כל שהוא משום שבות לא גזרו עליו בין השמשות". דין זה שנוי במחלוקת עם רבנן וכפי שכבר הוזכרו דברי רבנן לעיל בדף ל, ב: "... סומכוס סבר לה כרבנן דאמרי כל דבר שהיא משום שבות גזרו עליו בין השמשות".

נתמקד בדברי רבי, שנפקו להלכה אצל כל הראשונים. דברי רבי סתומים ולא ברור מהו היקפם. האם הם מדברים על כך שאת כל השבותים לא גזרו בין השמשות או רק השבותים הנוגעים לענייני עירוב?¹

מהי הכוונה בבין השמשות, האם רק בבית השמשות של ערב שבת או גם בבית השמשות של מוצאי שבת? האם יש הבדל אם צריך לעבור על שבות אחת או יותר? והאם יש שבות שרבי לא התיר?

במאמר זה נתמקד רק בהיקף דברי רבי ולא נדון בשאלה האם רבי אמר את דבריו גם על בין השמשות של מוצאי שבת.²

לגבי הסבר הדין של רבי בערב שבת והיקפו ישנן מספר שיטות בראשונים השיטות השונות נובעות בעיקר מתוך משנה מפורשת בפרק שני בשבת שאותה צריך ליישב עם שיטת רבי. המשנה בשבת לד, א אומרת: "... ספק חשיכה ספק אינו חשיכה³ אין מעשרין את הודאי ואין מטבילין את הכלים⁴ ואין מדליקין את הנרות...".

שיטת רש"י

רש"י בדף לב, ב ד"ה: "בין השמשות" כותב: "לא גזרו עליו בין השמשות דכיון דבין השמשות ספיקא הוא ושבות דרבנן הוא לא גזרו...". כלומר לפי רש"י רואים את בין השמשות כחול גמור וממילא כל שבות מותרת בו כביום חול. אולם אין זה מסתדר עם המשנה בשבת לד, א ובאמת רש"י שם כותב: "... אע"ג דשבות בעלמא היא קסבר גזרו על השבות אף בין השמשות". כלומר באמת המשנה בשבת אינה אליבא דרבי.

1. נציין רק שבכל מקום שהוזכרו דברי רבי הם הוזכרו לגבי עירוב. (שבת ח, ב. לקמן לד, ב. לה, ב. ועח, ב.)
2. כלומר האם בבין השמשות של מוצאי שבת יהיה אותו כלל כמו בערב שבת או שמחמת הספק לא נפקיע את קדושת שבת. ראה על כך בספר הקובץ על הרמב"ם שבת כד, י, שער המלך שם. אנציקלופדיה שדי חמד פאת השדה מערכת ב כלל ד. ערוה"ש שמד, ד. בית מאיר על או"ח סימן שמב.
3. כלומר בין השמשות.
4. שהם שבותים.

רש"י לשיטתו מסביר גם בריתא המובאת בדף לג א: "... דתניא נתנו באילן למעלה מעשרה טפחים איך עירובו עירוב, למטה מעשרה טפחים עירובו עירוב ואסור ליטלו. בתוך שלשה מותר ליטלו... דברי רבי...".

אומר רש"י בד"ה "ואסור ליטלו": "אפילו האי דלמטה מעשרה אסור ליטלו למחר בשבת". רש"י מדגיש שאסור ליטלו הק למחרת - בשבת, שהרי בבין השמשות עד כ"ג מותר ליטלו. ובד"ה "מותר ליטלו" אומר רש"י: "בשבת...". לפי זה יוצא שגם הדין "אסור ליטלו" וגם הדין "מותר ליטלו" שניהם מתייחסים לשבת עצמה.

אולם בכל זאת ישנה הגבלה מסוימת בדברי רבי וכפי שאומרת בפירוש הגמרא בלד, ב'. מובאת שם משנה: "נתנו בראש הקנה או בראש הקונדס בזמן שהוא תלוש ונעוץ אפילו גבוה מאה אמה הרי זה עירוב". ובגמרא "רמי ליה רב אדא בר מתנא לרבא תלוש ונעוץ איך לא תלוש ונעוץ לא, מני הבנן היא דאמרי כל דבר שהוא משום שבות גזרו עליו בין השמשות... רבינא אמר כולה רבי היא וסיפא (כלומר משנה זו) גזירה שמא יקטום". ואומר רש"י: "לפי שהקנה רך איכא למגזר שמא יקטום... אבל קטימת קנה ודאי היא אידי דרכיכא מיקטמא ולא שבות היא אלא מלאכה דמחייב משום קוצר". כלומר דברים שהם קרובים מאוד לעשיית מלאכה דאורייתא, ואסרום חכמים בשל כך, מודה רבי שאסורים בין השמשות, כגון במקרה זה שנתנו בראש הקנה שעלול להגיע בקלות למלאכה דאורייתא של קצירה⁵.

לגבי השאלה מה קורה כאשר האדם צריך לעבור על שני שבותים כדי לקנות את עירובו כותב התוספות חדשים⁶ שרש"י סובר שבשני שבותים לא אמר רבי את דינו ומביא ראיה מרש"י בדף לה, א ד"ה "ובעי סכינא למוסקיה". נציע את הסוגיא ונראה את דאיתא: המשנה בלד, ב' אומרת: "נתנו במגדל ואבד המפתח הרל זה עירוב ר"א אומר אם אינו יודע שהמפתח במקומו אינו עירוב". שואלת הגמרא ואמאי (רש"י): "והיל דתרוליהו ברשות היחיד לינהו כיון דלא מצי שקיל ליה הוה ליה כשני מקומות" הוא במקום אחד ועירובו במקום אחר? על שאלה זו מובאים שלשה תירוצים בגמרא. התירוצ השלישי אומר: "אביי ורבא דאמרי תקויהו במנעול וקטיר במתנא עסקינן ובעי סכינא למיפסקיה תנא קמא סבר לה כר' יוסי דאמר כל הכלים ניטלין בשבת חוץ ממסר הגדול ויתד של מחרישה ורבי אלעזר סבר לה כרבי נחמיה דאמר אפילו טלית ואפילו תרוד איך ניטלין אלא לצורך תשישן". "ובעי סכינא למיפסקיה"-

5. לגבי העברת חפץ פחות פחות מארבע אמות אומר רש"י בפירוש בלג, א ד"ה "והוא נתכוון לשבות בעיקרו" "... דמצי נפיק ליה חוץ לד' אמותיו כמה דבעי ולמשקליה דאיתוייה. פחות פחות מד' אמות עד לתוך ד' אמותיו...". כלומר לפי רש"י בהעברת פחות פחות מד' אמות איך חשב להגיע לאסור דאורייתא. אמנם הריטב"א (לד, א ד"ה נתכוון בסופו) אומר שרש"י חזר בו אך איך הכרח לומר כך. ראה מהר"ם שם ואכמ"ל.

6. עירובין פרק ג משנה ג.

אומר רש"י: "דאי הוה מצי למיפסקיה בידיה שפיר דמי אפילו לר' אליעזר דאין חתיכה אסורה אלא במחובר אבל הכא מקלקל הוא ושרי...". רש"י ודאי מעמיד שגם ר' אליעזר סובר כרבי, א"כ קשה מדוע מעמידה הגמרא את רבי אליעזר כרבי נחמיה הרי גם טלטול סכין הוא רק דרבנן וגם את זה צריך ר' אליעזר להתיר אם הוא סובר כרבי. ומכאן מביא תוס' חדשים ראייה שאליבא דרש"י בשני שבותים גם רבי יודה שאסור. התוס' ראש⁷ דוחה אפשרות לומר ברש"י ששני שבותים אסורים אליבא דרבי כיון שראינו בסוגיא לעיל בדף לב, ב שאם אדם הניח עירובו באילן למטה מעשרה טפחים עירובו עירוב אע"פ ששם יש שני שבותים, העברה בכרמלית ושימוש באילן - ולפי רבי הרי זה עירוב. אך התפארת ישראל⁸ מביא חילוק בין המקרים שלגבי אילן אין הוא עובר על שני השבותים בבת אחת שהרי כששתמש באילן אינו מעביר, וכשמעביר מרה"ר לכרמלית אינו משתמש באילן, לעומת המקרה שלי המגדל ששם שני השבותים תלויים זה בזה שהרי הוא לוקח את הסכין כדי לחתוך את החבל ולכן זה כאילו שהוא עבר על שני שבותים ברגע אחד ואת זה אסר רבי. לפי זה מצטמצם האיסור של שני שבותים רק לשבותים התלויים אחד בשני ממש.

אך הר"ן מפרש אחרת את רש"י וגם מתוך פירושו יוצא שאין ראייה לכך שרבי סובר ששני שבותים אסורים. הר"ן מביא את דברי רש"י ואומר:

"פירוש לפירושו דאע"ג דהא דאמר רבי נחמיה אפילו טלית ואפילו ופילו תרווד אין ניטלין אלא לצורך תשישן - שבות בעלמא היא, אפילו הכי בשבות כי האי גזרו עליו בין השמשות משום דדילמא אתי לאפוקי ההוא כלי גופיה לרשות הרבים ומחייב חטאת דטלטול משום הוצאה איתסר...".

אך פירוש זה יוצא כנראה מנקודת הנחה שרש"י חזר בו לגבי טלטול פחות פחות מארבע אמות ברשות הרבים (ראה לעיל הערה 5) אך אם נניח שרש"י לא חזר בו קשה לומר שבטלטול חוששים שמא יבוא לידי הוצאה ואילו בהעברת חפץ ברה"ר פחות פחות מארבע אמות אין חשש זה קיים.

ניתן אולי לומר שלדעת רש"י יש הבדל בין השבותים שאותם התיר רבי לבין נטילת סכין. גזירת כלים מקורה בימי נחמיה בן חכליה⁹ ואם כן היא יותר מסתם גזירה דרבנן ולגבי כך רבי לא דיבר. אליבא דרבי אמנם שבות הותרה אך דבר שהיא יותר משבות לא הותרה. ולפי הסבר זה שוב אין ראייה לכך ששני שבותים יהיו אסורים.

גם תוס' סוברים כרש"י. במסכת שבת דף לט, ב ד"ה ממעשה מביאים תוס' שאפשר (בהוא אמינא) להעמיד משנה לגבי הטמנה כרבי שלא גזר בין השמשות. א"כ ודאי שגם תוס' תופסים כרש"י שדברי רבי עוקרים את דין שבות לגמרי מביין השמשות. וודאי שגם תוס' חייב להגיד שהמשנה בשבת לד היא לא אליבא

7. לה, א ד"ה במנעול, וכן הקשה תוס' רעק"א על המשניות אות כט.

8. במשנה ג' אות לה:

9. ראה שבת קכג, ב.

דרבי. וכך אכן מובא בתוס' בדף ל, ב ד"ה ולפרוש: "נהא דתנן בבמה מדליקין דספק חשיכה אין מעשרין את הודאי וחלינו כרבנן דרבי...". גם לפי תוס' ודאי שיש להגביל את דברי רבי לדברים שאינם קרובים להגיע לאיסור דאורייתא שהרי הגמרא עצמה אומרת שרבי מודה בקנה גזירה שמא יקטום. וכפי שכותב תוס' בפרוש (לג, א ד"ה והא, בסופו) "... ונראה לי דבכל הנהו כיון דבקהל יבוא לידך איסור דאורייתא אפילו רבי מודה דגזרו עליו בין השמשות כדאמרינן לקמן גבי קנה דרכיך דגזר שמא יקטום".

לגבי השאלה האם בשני שבותים יאסור רב או לא יש להביא סוגיא משבת קנד, ב ותוס' שם. הגמרא שם דנה האם צדדים מותרים או לא, כלומר האם השמוש בצדי דברים שנאסרו ג"כ, אסורים (כגון צדי אילן שנאסר להשתמש בו שמא יתלוש). במהלך הגמרא מובא: "... איגיתיביה רב משרשיא לרבא נעץ יתד באילן ותלה בה כלכלה למעלה מעשרה טפחים אין עירובו עירוב למטה מעשרה טפחים עירובו עירוב, טעמא דנעץ יתד באילן הא לא נעץ אפילו למטה מעשרה טפחים אין עירובו עירוב...". מקשה תוס' (קנה, א ד"ה למטה): "קשה אמאי עירובו עירוב והא כרמלית היא כיון שרחבה ארבעה ואסור לטלטל לרה"ר"? אחד התירושים עונה תוס': "אי נמי כרבי דאמר כל דבר שהוא משום שבות לא גזרו עליו בין השמשות. מקשה רעק"א במקום הגמרא היא אליבא דרבי אז גם אם לא נעץ, שהרי השימוש באילן היא רק שבות. מכאן אפשר לומר שאליבא דתוס' שני שבותים יהיו אסורים. אך רעק"א עצמו שלשטתו גם שני שבותים התיר רבי (לעיל הערה 7) מביא מקרה מאוד מסוים שבגללו צריך דוקא קנה נעץ אפילו אליבא דרבי, ולכן אין ראיה ששני שבותים יהיו אסורים אליבא דתוס'.

שטת הריטב"א

הריטב"א לא מקבל את דרכו של רש"י, שהבין שישנה מחלוקת בין דברי רבי למשנה בשבת וכפי שכותב (לב, ב ד"ה והא) "... וליכא למימר דסתמא דהתם דלא כרבי ופליגא אסתמא דהכא דא"כ הוה ליה למרמי ולשנויי הכא בגמרא. ועוד דהתם הוה לן למימר דמתניתין דלא כרבי...". ולכן הולך הריטב"א בדרך אחרת. ראשית הוא מצמצם מאוד את דברי רבי ואומר שדברי רבי מתייחסים רק לענייני עירוב, וכך הוא אומר שלעבור בפועל על שבות לא הותר, אלא שאם הדבר היחיד המעכב את העירוב מלחול הוא איסור שבות, אז איסור השבות כאילו לא קיים. וכך הן כותב (לג, ב ד"ה והא): "... והנכון בזה מה שפירש הראב"ד ז"ל שלא התיר רבי לעשות מעשה בשבות דרבנן בין השמשות אלא שלגבי עירוב הקל לדונו כאילו יכול לעשות כן כדי שלא לפסול עירובו בכך...".¹⁰

דברי הריטב"א האלו נכתבים בעקבות המשנה בשבת וכפי הנראה גם משיטתו לעיל דף ל, ב. במהלך סוגיא אחרת כותב שם הריטב"א (בד"ה אלא כסומכוס) "... אבל לרבי שלא גזרו, אפילו בסוף בין השמשות לא גזרו". ומקשה הפרי מגדים (בסימן שמד) שהרי תוספת שבת היא דאורייתא (וגם הריטב"א עצמו סובר כן בר"ה דף ט, א) וא"כ אין אפשר לומר שרבי מתיר את כל בין השמשות הרי באיזשהו שלב זה כבר דאורייתא ממש? אולם לפי

10. ראה עוד בריטב"א שבת לד, א ד"ה מתניתין.

שיטת הריטב"א נראה שהשאלה לא מתחילה כלל, שהרי לדעת הריטב"א רבי לא התיר לעבור בפועל על השבות ולכן אין בכלל בעיה שיעבור על איסור שבות בזמן שהוא אסור מדאורייתא.

הריטב"א לשיטתו יסביר אחרת מרש"י את הברייתא בדף לג, א: "נתנו באילן למעלה מעשרה טפחים אין עירובו עירוב למטה מעשרה טפחים עירובו עירוב ואסור ליטלו, בתוך שלשה מותר ליטלו". לפי הריטב"א הרי אסור ליטלו גם בין השמשות ולכן הוא מפרש: "אסור ליטלו, פירוש אפילו בין השמשות שלא התיר רבי אלא לומר רואין כאילו הוא מותר וכדפרישנא לעיל, בתוך ג' מותר ליטלו פירוש אפילו בשבת עצמה...". יוצא לפי הריטב"א שאין הקבלה בין אסור ליטלו למותר ליטלו. אסור ליטלו - מדובר אפילו בין השמשות לעומת מותר ליטלו - שמדובר על שבת עצמה (לעומת רש"י ששניהם מתייחסים לשבת עצמה).

הגאון יעקב (לב, ב ד"ה רבי) מביא ראיה לשיטת הריטב"א מלשון הירושלמי בפרק ג' ה"ג. שם אומר הירושלמי "ראוי הוא לעבור על השבות ולאכול". לא נאמר שהתירו את השבות, אלא ראוי הוא לעבור על השבות.

ויוצא לפי זה שכשרבי חושש לדברים הקרובים להגיע לאיסור דאורייתא (כגון בקנה וגזירה משום קוצר) החשש הוא חשש רחוק מאוד. שהרי לא חוששים שבפועל יעבור כעת על איסור שהרי את המעשה עצמו אסור לו לעשות אלא החשש הוא שבפעם אחרת או אדם אחר עלול לומר שמותר לעבור על שבות כזה ואם הוא יעבור על השבות הוא עלול להגיע לאיסור דאורייתא.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות שבת כד, י כותב:

"כל הדברים שהם אסורים משום שבות לא גזרו עליהן בין השמשות אלא בעצמו של יום הוא שהן אסורים אבל בין השמשות מותרין. והוא שיהיה שם דבר מצוה או דוחק. כיצד, מותר לו בין השמשות לעלות באילן או לשוט על פני המים להביא לולב או שופר, וכך מוריד מן האילן או מוציא מן הכרמלית עירוב שעשה. וכך אם היה טרוד ונחפז ונצרך לדבר שהוא משום שבות בין השמשות הרי זה מותר. אבל אם לא היה שם דוחק ולא דבר מצוה אסור. לפיכך אין מעשרין את הודאי בין השמשות אף על פי שאיסור הפרשת מעשר בשבת משום שבות. אבל מעשרין את הדמאי".

כלומר לפי הרמב"ם רבי התיר בפועל לעבור על שבות אולם רק במקום שיש מצוה או דוחק גדול. בכך קישב הרמב"ם את המשנה דשבת עם דברי רבי.

אמנם בפירוש המשניות (עירונין פ"ג מ"ג) לא חילק הרמב"ם ורק כתב שרבי מתיר שבות בין השמשות. אך כבר כתב בנו רבינו אברהם (ברכת אברהם שאלה יד): "בתחילה היה סובר ז"ל בכל דבר שהוא משום שבות לא גזרו בין השמשות ועל זה היה פירושו במשנה וחזר ותיקן במקום מצוה דעיקר דברי רבי בעירוב שאין מניחין אותו אלא לדבר מצוה..."¹¹.

יוצא לסיכום שלש שיטות בהסבר דברי רבי:

שיטת רש"י ותוס' קיצונית לכרוך אחד, שאין כלל איסור שבות בבין השמשות.

שיטת הריטב"א קיצונית לצד שני שרבי דיבר רק על עירוב ואפילו בכך לא התיר בפועל לעבור על שבות אלא שאם הדבר המעכב את העירוב מלחול הוא רק שבות אז העירוב חל.

שיטת הרמב"ם - אמצעית בין השיטות. שאמנם התיר רבי בפועל לעבור על שבות ולא רק לגבי עירוב, אך אם הגבלה רק לדבר מצוה או דוחק.

11. לגבי מקורו של הרמב"ם לענין דבר דוחק מביא בברכת אברהם (שם) ראיה מהגמרא בשבת לד, ב, אולם הוא עצמו כותב בסוף התשובה: "...ולענין דוחק ודאי דחוק הוא וכבר אמרתי מה שנראה לי בו ואפשר שיש לו ז"ל ראיה ברורה יותר מן הראיות שאמרתי והא-ל ברוך הוא ?ודע". ואכמ"ל.